

Verena Mayer

ABRAXAS *Fenomenologie*

Edmund Husserl

denken zonder oordelen

◀ **H**ET GRIEKSE WOORD *phainomenon*, fenomeen, is *dat wat verschijnt*.
FENOMENOLOGIE is *de leer die het verschijnsel centraal stelt*.

Fenomenologie staat tussen het opmerken, observeren en benoemen van een chaotisch aantal feiten en de consequente abstractie van een alomvattend waardeoordeel in.

Fenomenologie probeert structuren te zien in de verwarrende berichtenstroom en stelt het oordeel nog even uit. Er moet ruimte komen voordat de beslissingen vallen.

Fenomenologie is de wetenschap van het tussenrijk, zij voert een rechtmatig interregnum.

Nadat de gegevens zijn samengebracht en voordat de systematische ordening en definitieve beslissingen kunnen inzetten, komt haar de leiding toe in de geestelijke bezinning.

Fenomenologie leeft tussen de empirische werkelijkheid en de waarheidsvraag.

Fenomenologie wil niet oordelen, interpreteren of vertalen.

Fenomenologie wil eerst en vooral begrijpen.

Fenomenologie is de wetenschap van het zuivere bewustzijn; een denken zonder oordelen dat verschijnselen in hun eigenwaarde laat en tot hun recht wil laten komen.

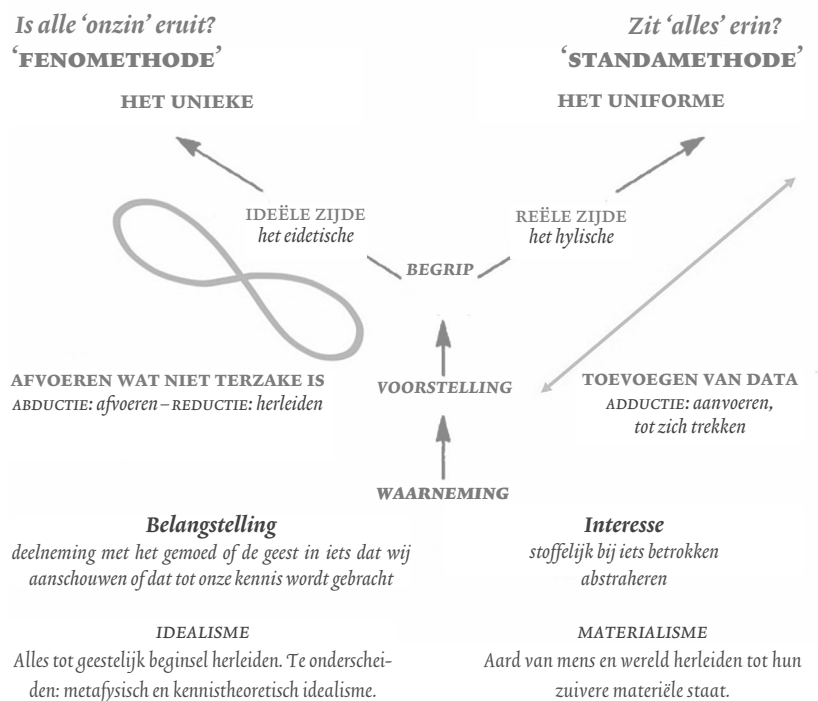
Fenomenologie is de natuurlijke benadering van mens tot mens, van geest tot geest. ▶

‘Fenomenologische Bibliotheek № 9

ABRAXAS *Zuider-Amstel*

Denken zonder oordelen

A

EDMUND HUSSERL'S *Terug naar de dingen zelf* en gedetailleerde beschrijvingen van bewustzijnsprocessen binnen de fenomenologische methode hebben hun sporen nagelaten in de filosofie en andere domeinen. Husserl is definitief boven de schaduw van Heidegger uitgestegen. Zijn rijkdom ligt in zijn precisie en zijn ethisch appèl. Vooral daar waar het bewustzijn wordt geanalyseerd, beschreven, gereconstrueerd of virtueel opnieuw gecreëerd, dus in het geestelijke proces en de cognitieve wetenschappen zoals de studie van mentale processen en fenomenen. Het gaat dan over de verwerving en verwerking van kennis, het taalgebruik en probleemoplossend vermogen.

VERENA MAYER schetst in DEEL I een diepgaand overzicht van Husserl's ideeën voor een zuivere fenomenologie aan de hand van *De crisis van de Europese wetenschappen* en teksten uit zijn archief. Het thematische spectrum varieert van basislogica en geleerdheid tot zijn concept van de leefwereld en het ontwerp van een fenomenologische ethiek.

Verena Mayer (Ludwig-Maximilians-Universität) publiceerde eerder:

- Gottlob Frege, München 1996
- Edmund Husserl: *Logische Untersuchungen*, Berlijn 2008
- *Die Moralität der Gefühle*, Berlijn 2014
- *Die Aktualität Husserls*, Freiburg im Breisgau 2014
- *Eine Einführung in Husserls System der Konstitution*, Berlijn 2016
- *Existentielle Liebe in der Philosophie der Emotionen*, Leiden 2016

Eerste druk 2020, tweede herziene en vermeerderde druk 2021, derde druk 2023.

Vertaling: Jos Augustus

Redactionele begeleiding: Alfred Scheepers *Ph.D.* Eindredactie: Daniël Mok *c.s.*

Verena Mayer *Edmund Husserl*, Beckse Reihe *Denker*, Hrsg. von Otfried Höffe

Oorspronkelijke uitgave *Verlag C.H. Beck OHG*, München 2009

© 2020 Nederlandse uitgave *ABRAXAS/Zuider-Amstelboeken*, Amsterdam

Verena Mayer

EDMUND HUSSERL

denken zonder oordelen

ABRAXAS/ZUIDER-AMSTEL

2026

VOORWOORD BIJ DE NEDERLANDSE UITGAVE

De fenomenologie is na de godsdienstwetenschap en psychiatrie, een bruikbare methode gebleken binnen de uiteenlopende domeinen van de *humaniora* zoals *esthetica*.¹ In de bedrijfskunde, en overal waar de verbinding tussen *denken, taal en communicatie* op het spel staat, beklemtoont de fenomenologische methode dat leiderschap *reflectie en distantie* vereist, dat *wijsheid voorbij kennis ligt*. Het is ruimte ruimte geven, luisteren en samenhang ontdekken met een onbezwaard hart en serieuze reflectie.

DE BIJLAGEN IN DEEL II (toegevoegd aan de Nederlandse uitgave) schetsen een beeld van het praktische nut van de methode in verschillende situaties in allerlei vormen binnen de verschillende stromingen van het fenomenologische veld.

Begeleidende artikelen en uitleg van onalledaagse begrippen verhelderen de methode. Duidelijk wordt dat veel van ons handelen eigenlijk al *fenomenologisch* te noemen is, ondanks een vermeende afkering van dat woord en de omfloerste filosofische termen.

KERNBEGRIPPEN zijn vooral aandachtig luisteren en aanschouwen zonder ballast. Het vooruitschuiven van een oordeel is het ‘filtrum’ van de fenomenologie: de oordeelsbehoefte verzwakt in de harmonie van de aangevoelde weerglans die op strenge wijze terugwijst naar waar het werkelijk om draait. Ook als er uiteindelijk een beslissing wordt genomen. Geen hamerstuk aan de hand van abstracties.

Administratieve ‘sorteermachines’ nemen ‘beslissingen’ en het streven om menselijke capaciteit beter te benutten, sneeuwde onder in een markt waar mensen en machines inwisselbaar zijn. Er is altijd meer over te zeggen en oplossen is mensenwerk.

Fenomenologische invalshoeken, al of niet onder dat predicaat, denken mee aan de aanpassingen die *evident* zijn om in een snel veranderende wereld te kunnen leven, desnoods te overleven. Zet je schrap, de echo van *Het Fenomenologenlied*² weerklinkt luid tot op de voorlaatste bladzijden.

D.M.

1 ‘De algemene behoefte aan kunst is de redelijke behoefte dat wij ons de innerlijke en de buiten ons staande wereld tot het geestelijke bewustzijn als een object kunnen verheffen waarin wij ons eigen zelf herkennen.’ W.F. Hegel, *Vorlesungen über die Aesthetik* Berlin 1835 p.41 / *Over de esthetiek*, Meppel 1989. vgl. *Phänomenologie des Geistes*, Bamberg-Würzburg 1807 / *Fenomenologie van de geest*, Meppel 1981.

2 ZIE: p. 182: *Hoe bloeit de filosofie – sinds de fenomenologie! Ontleed deze wereld, dicht bij de essentie ver van de ruis, punch en likeur horen hier niet thuis. Die Essenz die man brauchen kann, die trifft man ganz woanders an. Alles ist woanders, andere mores hetzelfde geeft geen zin, alles anders, alles muß woandershin.*

INHOUD DEEL 1 EDMUND HUSSERL

	CITEERWIJZE EN AFKORTINGEN	VIII
I	<i>Inleiding</i>	11
2	<i>Leven en werk</i>	
2.1	Jeugd en opleiding	19
2.2	Halle an der Saale (1887-1901)	24
2.3	Göttingen (1901-1916)	28
2.4	Freiburg im Breisgau (1916-1928)	32
2.5	Na het emeritaat	35
III	<i>Wiskunde, logica en psychologisme</i>	
3.1	De filosofie van de rekenkunde (aritmética)	47
3.2	Voorstudie (Prolegomena) tot de zuivere logica	63
3.3.	Verdere ontwikkelingen	56
IV	<i>Fenomenologie en theorie van de kennis</i>	
4.1	Inleiding	61
4.2	Uitdrukking en betekenis (L.O. 1)	63
4.3	De ideale eenheid van de species (L.O. 2)	67
4.4	Fundering en deel-geheel-relaties (L.O. 3)	70
4.5	De idee van een zuivere grammatica (L.O. 4)	74
4.6	Intentionaliteit (L.O. 5)	76
4.7	Kennis en evidentie (L.O. 6)	80
V	<i>De fenomenologische methode: epoche en reducties</i>	
5.1	De motivatie van de epoche	89
5.2	Kentheoretische en fenomenologische reducties	93
5.3	De eidetische reductie (toelichting blz. 105)	100
VI	<i>Subjectiviteit: ik, persoon en tijdelijkheid</i>	
6.1	Het ik bij Hume en Kant	107
6.2	Het zuivere ik van <i>Ideen I</i>	109
6.3	Het persoonlijke zuivere ik en de ziel	111
6.4	Andere personen	114
6.5	Motivatie en associatie	117

INHOUD DEEL 1 EDMUND HUSSERL

VII	<i>De constitutiegedachte</i>	
7.1	Overgangen	127
7.2	Noësis en noëma	129
7.3	Bewuste waarneming, inhoud/opvatting	132
7.4	Onveranderlijke en genetische fenomenologie	135
7.5	De opbouw van de wereld	136
7.6	Idealisme en realisme	141
VIII	<i>Leefwereld</i>	
8.1	Het begrip leefwereld	147
8.2	Horizon	148
8.3	Leefwereld en betrekkelijkheid (<i>relativisme</i>)	152
8.4	Leefwereld en wetenschap	156
IX	<i>Ethiek en waardefilosofie</i>	
9.1	Ethiek in de fenomenologie	163
9.2	Emotionele en oordelende handelingen	165
9.3	De logica van de waarden	169
9.4	De ethische imperatief en de wil	173
X	<i>Invloed</i>	
10.1	De fenomenologie tijdens Husserl's leven	181
10.2	Husserl en Heidegger	184
10.3	Husserl in de Europese filosofie	187
10.4	Husserl en de Engels-Amerikaanse filosofie	189
10.5	Husserl's wetenschappelijke invloed	193
	<i>Postludium</i>	197
	<i>Aanhangsel</i>	
1	Tijdtafel	198
2	Bibliografie	201

INHOUD DEEL II BIJLAGEN

1	Redactionele eindnoten	212
2	Begrippen	215
3	‘Philosophie als strenge Wissenschaft	224
4	Wetenschap van het tussenrijk	225
5	Fenomenologie is een methode	226
6	Op het breukvlak van twee eeuwen	227
7	Marburg Filosofie, ethiek & karakter	228
8	Brief aan Rudolf Otto, 1919	229
9	‘Philipps-Universität Marburg ANNO 1527	230
10	Richard Rorty Filosofie, wetenschap en metafoor	234
11	Peter Sloterdijk De macht over het leven	250
12	Husserl als voorloper	252
13	Henri Bergson Invoelend denken	258
14	C.J. Jung Synthese of compromis?	259
15	A.J. Heschel Fenomenologie en jodendom	264
16	Religiefenomenologie	267
17	Fenomenologische religiepsychologie	274
18	Fenomenologische psychologie	275
19	James’ object of thought en Husserl’s noëma	276
20	Karl Jaspers Onvoorwaardelijk verantwoordelijk	281
21	Levinas Het is volstrekt persoonlijk	283
22	Max Scheler Fenomenologische mystiek	284
23	Damiaan Denys Fenomenologische psychiatrie	287
24	R. Morgan Fenomenologische pedagogiek	291
25	H. C. Rümke De onrust van de mensen	292
26	H. L. van Breda e.a. De fenomenologische methode	294
27	Fenomenologische. literatuurstudie en -hermeneutiek	302
28	Object & subject, subjectcentrisme en substantie	314
29	Husserliana (GW) Materialien, Dokumente & Briefwechsel (BW)	316
	Nederlandse (secundaire) literatuur	336
	Naamregister	339
	Zaakregister	342
	Colofon	357

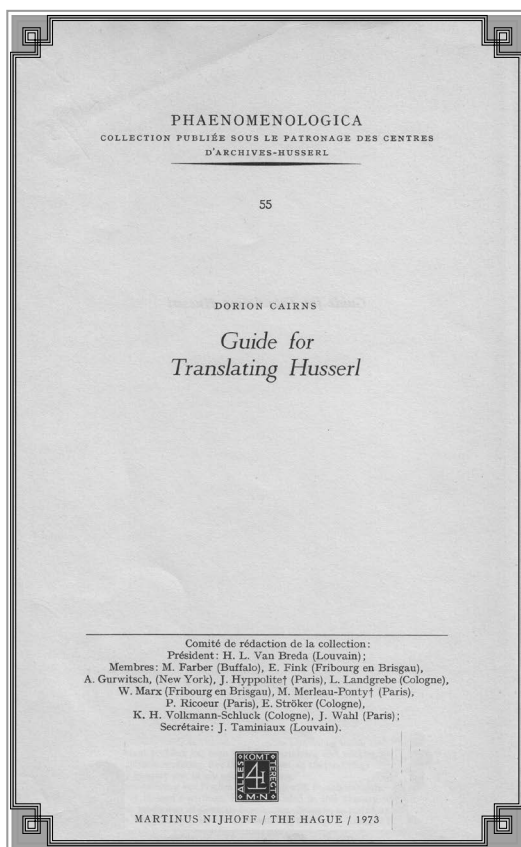
CITEERWIJZE

Husserl wordt, m.u.v. *Erfahrung und Urteil* (EU) en *Strenge Wissenschaft* (Logos), geciteerd volgens de *Husserliana*: HUA III/1, p. 5 = *Husserliana* Band III, erster Teilband p. 5.¹

Naar de literatuur in het aanhangsel wordt d.m.v. de naam van de schrijver en het jaar van verschijnen gerefereerd; bij meerdere uitgaven of drukken wordt de uitgave geciteerd die niet tussen haakjes staat. Naar hoofdstukken en onderverdelingen van dit boek wordt met getallen verwezen, bijvoorbeeld 10.2 = Hoofdstuk tien, § 2.

BIJ DE NEDERLANDSE VERTALING: Redactionele opmerkingen staan tussen tekstaakjes. Voetnoten met lexiografische uitleg en duiding van filosofische begrippen zijn door de Nederlandse redactie ingevoegd. Ook voor deze vertaling is gebruik gemaakt van *Guide for Translation Husserl* van Dorion Cairns (1901-1973).

¹ ZIE *HUSSERLIANA*: *Verzameld werk* (G.W.) p. 314, *MATERIALIEN & DOKUMENTE*: *lesdictaten, lezingen, onderzoeksresultaten* p. 317, *CORRESPONDENTIE* (B.W.) p. 318.

AFKORTINGEN

IN DE TEKST WORDEN GECITEERD:

- BW Briefwissel
- EU Erfassung und Urteil
- HUA I Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge,
Hrsg. Stephan Strasser, herdruk v.d. 2^e verbeterde oplage 1991.
- HUA II Die Idee der Phänomenologie, Fünf Vorlesungen, Hrsg. Walter Biemel, herdruk
van de tweede herziene aangevulde editie 1973 (= Idee).
- HUA III Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie,
Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie, Erster
Halbband: Text der 1.-3. Auflage (=Ideen I); Zweiter Halbband: Ergänzende
Texte (1912-1929), Neu Hrsg. von Karl Schuhmann, herdruk 1976.
- HUA IV Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen
Philosophie, Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution,
Hrsg. Marly Biemel 1952 (= Ideen II).
- HUA V Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie,
Drittes Buch, Die Phänomenologie und die Fundamente der Wissenschaften;
Hrsg. Marly Biemel, herdruk 1971.
- HUA VI Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente
Phänomenologie, Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie,
Hrsg. Walter Biemel; herdruk van de tweede herziene editie 1975 (= Krisis).*
- HUA X Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins; Over de fenomenologie
van het innerlijk tijdbewustzijn, (1893-1917), Hrsg. Rudolf Boehm;
herdruk van de tweede herziene editie 1969.
- HUA XI Analysen zur passiven Synthesis. (Analyse over de passieve synthese)
Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten (1918-1926);
Hrsg. Margot Fleischer 1966.
- HUA XII Philosophie der Arithmetik; Mit ergänzenden Texten (1890-1901),
Hrsg. Lothar Eley 1970.
- HUA XIII Zur Phänomenologie der Intersubjektivität, (Over de fenomenologie van
de intersubjectiviteit) Texte aus dem Nachlaß, Erster Teil: 1905-1920;
Hrsg. Iso Kern 1973.
- HUA XVII Formale und transzendente Logik, Versuch einer Kritik der logischen
Vernunft, Mit ergänzenden Texten; Hrsg. Paul Janssen 1974.

AFKORTINGEN

- HUA XVIII *Logische Untersuchungen, Erster Band, Prolegomena zur reinen Logik, Text der erste und zweiten Auflage; Hrsg. Elmar Holenstein 1975.*
- HUA XIX/1 *Logische Untersuchungen. Zweiter Band, Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis I; Hrsg. U. Panzer 1984.*
- HUA XIX/2 *Logische Untersuchungen. Zweiter Band, Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis II; Hrsg. U. Panzer 1984.*
- HUA XX/1 *Logische Untersuchungen, Ergänzungsband, Erster Teil: Entwürfe zur Umarbeitung der vi. Untersuchung und zur Vorrede für die Neuaufgabe der Logischen Untersuchungen (zomer 1913); Hrsg. Ullrich Melle 2002.*
- HUA XXII *Aufsätze und Rezensionen (1890–1910); Hrsg. von Bernhard Rang 1979.*
- HUA XXIV *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie; Hrsg. Ullrich Melle 1984.*
- HUA XXVI *Vorlesungen über Bedeutungslehre; Hrsg. Ursula Panzer, 1987.*
- HUA XXVIII *Vorlesungen über Ethik und Wertlehre (1908–1914); Hrsg. U. Melle 1988.*
- HUA XXXIX *Die Lebenswelt, Auslegungen der vorgegebenen Welt und ihrer Konstitution, Texte aus dem Nachlaß (1916–1937); Hrsg. Rochus Sowa 1993.*
- Logos *Philosophie als strenge Wissenschaft.***

VERTALINGEN

- * *De crisis van de Europese wetenschappen en de transcendentale fenomenologie, Amsterdam 2018*
- HUA VI Beilage III *Over de Oorsprong van de Meetkunde, Baarn 1977 (Die Frage nach dem Ursprung der Geometrie als intentional-historisches Problem 1936)¹*
- ** *Filosofie als strenge wetenschap Meppel/Amsterdam 1980*

De meest recente en volledige bibliografie is: *Edmund Husserl Bibliography, Husserliana (Dokumente) Band 4*, Hrsg. von Steven Spileers, Dordrecht 1999, VI-450 p.²

ZIE VERDER *Nederlandse (secundaire) literatuur, blz. 336-337.*

1 Voor het eerst gepubliceerd in 1954; (Vert. J. Derrida: *L'origine de la géométrie*, Parijs 2010⁶).

2 De uitgever van HUSSERLIANA, *Martinus Nijhoff* N.V. (1853-2002), werd in 1970 overgenomen door *Wolters Kluwer* die fuseerde met *Bertelsmann* AG dat in 1999 *Springer Verlag* GmbH overnam. In 2004 werden *Springer Science* en *Kluwer Academic Publishers* geïntegreerd. De redactie van *Husserliana* wordt gevoerd door het *Husserl-Archief* in Leuven, de rechten berusten bij *Springer Science+Business Media* in Dordrecht. In 2003 verkocht *Wolters Kluwer Academic Publishers* aan *Candover & Cinven*.

HOOFDSTUK I

INLEIDING

EDMUND GUSTAV ALBRECHT HUSSERL is in veel opzichten een filosoof van de negentiende eeuw. Zijn weelderige baarddracht, die in de Eerste Wereldoorlog uit de mode raakte, droeg hij onverstoord tot het einde van zijn leven. Ook zijn denken ging niet mee met de mode. Van de decadentie van het *fin de siècle*, van de ornamentele esthetiek van de *Jugendstil* of van de crisis in de taal rond de eeuwwisseling is in zijn geschriften niets terug te vinden. In zijn werk volgt hij gedetailleerd zijn eenmaal ingeslagen weg en houdt zich niet bezig met andere grote filosofische stelsels. Husserl, van huis uit wiskundige en vertrouwd met de jonge formele logica van de ‘logiciëten’ Gottlob Frege en Bertrand Russell, benut zelden formele hulpmiddelen. Hij kent Wittgensteins *Tractatus* maar hij maakt de wending naar de taal, de *linguistic turn*, niet mee. Hij was een van de beroemdste filosofen van zijn tijd maar toch werd hij al tijdens zijn leven in Freiburg als een fossiel van zichzelf beschouwd. Met opvattingen die Husserl zelf als ‘anti-stroming’ van zijn werk beschouwde, leidde Martin Heidegger met zijn charismatische en dynamische persoonlijkheid de aandacht van hem af.

Toch was Husserl zeker van zichzelf en ervan overtuigd dat hij voor de toekomst filosofeerde. Met hetzelfde zelfbewustzijn dat Wittgenstein in zijn *Tractatus* formuleert, meent hij een filosofische methode ontdekt te hebben die geschikt is om wetenschappelijke wijze over alle filosofische vragen een oordeel te vellen. Wanneer Wittgenstein in zijn inleiding bij *Tractatus logico-philosophicus* uit 1918 meent ‘de problemen in wezen opgelost te hebben’, dan geloofde Husserl met zijn meer realistische instelling dat toekomstige generaties van onderzoekers, die zich langs de fenomenologische weg ontwikkelen, veel van de opengebleven vragen tot een oplossing zullen brengen. ‘Het nageslacht zal mij wel ontdekken’, schreef hij ooit. Hij heeft gelijk gekregen. De fenomenologie is een filosofische methode die steeds meer aan invloed wint en, zoals Husserl voorzag, zich niet beperkte tot de filosofie alleen. Husserl had het aura van de 19^e eeuwse denker die woonde, werkte en stierf in het *interbellum* van de 20^e eeuw. Zijn denken vertoonde echter meer overeenkomsten met de modern ogende Wittgenstein. Zijn eis dat: *Alle verklaring*

HOOFDSTUK I

terzijde moet worden geschoven om plaats te maken voor beschrijvingen¹, is vergelijkbaar met de aanpak die Husserl met de formule «Terug naar de zaken zelf!» eerder omschreef. Niet speculeren, niet naar oorzakelijke verbanden zoeken, maar de dingen zonder vooroordelen beschrijven, dat is het credo van de fenomenoloog. ‘Een (koninklijke weg) naar de fenomenologie en dus ook naar de filosofie is er niet. Er is er maar één die de weg wijst naar eigen wezen’, en deze is met doornen bezet, schrijft Husserl in de *Ideen*.²

Husserl en Wittgenstein hebben op deze weg dezelfde stadia doorlopen. Beiden begonnen met de vraag naar het fundament van de wiskunde.³ Beiden beschreven eerst een onveranderlijk systeem van de kennis.⁴ Beiden bereikten van daar een dynamische, beschrijving waarin de praktijk van het geleefde leven, de *wordingsgeschiedenis*, een belangrijke rol speelt. Ook parallellen in hun persoonlijke instelling tegenover de filosofie zijn te vinden. Zowel voor Edmund Husserl als voor Ludwig Wittgenstein was de filosofie geen theorie. Het is een levenswijze waaraan beiden zich met onvoorwaardelijke integriteit gewijd hebben. Het beroep van filosoof vatte Husserl op als een roeping die hem de ethische plicht oplegde om vaart te zetten achter het zoeken naar kennis en waarheid tot aan de laatste fundamenten. De door hem ontwikkelde fenomenologie is geen filosofische gedachteconstructie. Het is een open methode van filosoferen en geen speculatief systeem van hypothesen. Het is, met de aanspraak van wetenschappelijkheid, een voortdurende betrokkenheid op dat wat vlak vóór ons ligt, inderdaad *op de zaken zelf*.

Dit motto van zijn geschriften duikt de eerste keer op in de *Logische Untersuchungen* en geeft de specifieke wending aan van de filosofische overwegingen in Husserl's fenomenologie. Vragen we ons af wat de zaken zelf zijn, dan mogen we niet zoals de empirist bij de ‘middelgrote waren’ blijven staan, zoals de analytische filosoof John Austin de aan tijd en ruimte gebonden zaken, die voor onze zintuigen toegankelijk zijn, ooit genoemd heeft. We kunnen ook niet zomaar, zoals de wiskundige en filosoof Gottlob Frege ooit deed, naar een

1 *Logische Untersuchungen*, § 109

2 HUA III/1, p. 223; ‘Es gibt nur einen, den ihr eigenes Wesen vorzeichnet.’

3 ‘De problemen’ van Wittgenstein zijn de problemen van Russells *Principia Wiskunde*.

4 ERKENNTNIS: *cognitie*, kenvermogen, het kennen, kennis.

‘derde rijk van de gedachten’ overspringen. We kunnen ons beter afvragen hoe de dingen zich in ons *bewustzijn* manifesteren.¹ Op welk gelijk kunnen we ons beroepen om ze als een of de andere, materiële (*raumzeitlich*) objecten of verheven onderwerpen, te beschouwen? Het is de *legitimerende grondslag*, waarnaar Husserl onvermoeibaar en steeds verder vraagt.²

Hij doorziet al snel dat de filosoof daarbij niet gemakzuchtig naar theorieën en speculaties mag uitwijken. Hij mag beschrijving niet door verklaring vervangen, ook al komen door deze werkwijze onwelkome kwesties zoals transcendentale subjecten in zijn vizier. Ondanks hun respectabele herkomst mag hij traditionele ideeën niet simpel overnemen. Aan de andere kant mag hij ook niet de vormende invloed van dergelijke ideeën op zijn eigen bewustzijn onderschatten. Zo komt Husserl ertoe om vragen te stellen die pas nu praktische betekenis krijgen. Bijvoorbeeld als men machines wil bouwen die menselijke waarneming en menselijk denken imiteren: Waarom nemen we eigenlijk iets dat zich door voortdurend veranderende ‘verschijningen’ manifesteert waar als iets wat hetzelfde is? Hoe komt het dat we een object als rood omschrijven hoewel het zichtbare oppervlak vele kleurschakeringen vertoont en we de achterkant niet eens kunnen zien? In welke zin staat ons een melodie voor de geest, terwijl we die toch in principe nooit ineens als *geheel* kunnen waarnemen? Hoe komt het eigenlijk dat de vele gedachten, waarnemingen en gevoelens die we op afzonderlijke momenten ervaren, samenvallen tot een vastomlijnd en zinvol gedeelte uit onze werkelijkheid?

Denkers als Descartes, Kant en Hume, hadden ook zulke vragen gesteld en waren voor hun antwoorden ook vergelijkbare wegen gegaan. Geen van hen was consequent bij de fenomenen gebleven. Zij hadden hun herkomst door onbevanging, neutrale waarneming tot in de laatste aantoonbare details gevolgd. Zo gaat Descartes, nadat hij zich van het *ego cogito* (ik denk) verzekerd heeft, meteen over op metafysische argumenten. Ze hebben allemaal haast om na het terugvragen terug te keren naar het gegevene: de natuurkunde die in termen van ruimte en tijd wiskundig beschreven wordt en door de zegen van geleerden als de enige werkelijkheid wordt bestempeld.

1 *BEWUSTSEIN: bewustheid, geest, gevoel, vermogen tot besef.*

2 *rechtsausweisende Begründung* – (ZIE over het filosofische begrippenpaar *object & subject* blz. 348.)

HOOFDSTUK I

Husserl vraagt in laatste instantie ook naar de bronnen van deze *hypothese*, zonder het nut en de betrouwbaarheid van wetenschappelijk onderzoek ooit in twijfel te trekken. Het is alleen iets anders om de betekenis en bruikbaarheid van iets te erkennen én om uit te leggen hoe we eigenlijk tot de vaststelling van dit feit gekomen zijn en hoe we dit kunnen rechtvaardigen. De gedachtegang van een *rationele reconstructie* mag toch niet bij de pure veronderstelling van logica en zintuiglijke waarneming stoppen? Je moet je ook afvragen hoe ze in het bewustzijn tot stand komen. Dat wil zeggen op welke feitelijke laatste gegevens ze aanspraak maken.

In de ontwikkeling van Husserl's denken vanaf het begin zie je een vergelijkbaar motief dat Kant tot de ontwikkeling van de transcendentale filosofie aanspoorde. Kant ergerde zich aan de metafysische vragen naar God, vrijheid en onsterfelijkheid die door tegenstrijdigheden werden beantwoord. Husserl nam in deze principekwestie binnen het kleinere domein van logica en wiskunde hetzelfde standpunt in. Vanuit de beschrijvende psychologie van Franz Brentano én vanuit zijn opleiding als wiskundige vraagt hij hoe het kan dat we de getallen en de principes van de wiskunde als scherp begrensde, objectieve, eeuwig geldige etc. behandelen terwijl we toch alleen door vage, subjectieve gebeurtenissen daarvan weten. Maar als ons tellen en rekenen niet op bovennatuurlijke inzichten mogen steunen, moet hun volmaaktheid (*Idealiteit*) in de realiteit van het denkproces zelf kunnen worden aangetoond, zonder daarbij hun aanspraak op de absolute waarheid te verliezen.

In de *Logische Untersuchungen* ontwikkelt Husserl deze in de *Philosophie der Arithmetik* (filosofie van de rekenkunde) nog niet helemaal uitgewerkte gedachte tot een beschrijving van onveranderlijke bewustzijnsstructuren. Tot die structuren behoort ons vermogen tot inzicht in ideële relaties of essentiële samenhangen.¹ Dit vermogen tot *ideatie* wil geen soort van mystieke identificatie met het object tot stand brengen zoals filosoof Moritz Schlick denkt dat dit Husserl's bedoeling is.² Deze ideeënvorming is een systematisch proces van variatie waarvan de kiem ook in de tegenwoordig populaire methode van het gedachtenexperiment te vinden is.

1 IDEËL (*Du, Lat.*): Alleen in de gedachten bestaand, denkbeeldig; *gericht op de verwezenlijking van een idee.*

2 IDEATIE: het zien van de idee, het schouwen van het wezen.

Husserl volgt de bewustzijnsverbanden van Brentano waar deze bewustzijn als wezenlijk *intentioneel* beschouwt. Dat betekent dat bewustzijn niet simpelweg uit data bestaat die zich door *random* causale processen in het denkvermogen voordoen.¹ Het staat altijd al in verhouding tot de wereld; het is altijd bewustzijn van iets en het geeft deze objecten zin. We nemen geen gekleurde vlekken, tonen of vormen waar, maar bomen en personen. De toegekende zin ligt niet enkel in waarneming besloten. Tastbaarheden worden als zodanig in het bewustzijn gevormd. Bewustzijn is dus *wezenlijk* gericht op iets buiten zichzelf. Hoe? Dat is een vraag die door zorgvuldige observatie van wisselende bewustzijnsprocessen verhelderd kan worden.

Husserl is alleen consequent, wanneer hij langs de weg van beschrijving niet bij de ene pool van de intentionaliteit, *het object*, blijft staan, maar ook naar de kant van die intentionele relatie, *het subject*, vraagt. Hier begeeft hij zich op gevaarlijk terrein voor iedereen die hem vanuit de *wetenschappelijke wereldopvatting*, de overtuiging van de realiteit van de objecten, reëel of ideaal, probeert te begrijpen. In die opvatting gaat men uit van het reëel gegeven zijn van objecten of die nu materieel zijn (*ding*) of ideëel zoals rechtvaardigheid. Het gaat Husserl immers niet om een relatie tussen het concrete bewustzijn en een ‘werkelijke’ wereld. Hij wil aanschouwelijk maken hoe die *werkelijkheid zelf* in het zogenoemde *transcendentale subject*² tot stand komt.³

Roman Ingarden schrijft in 1918 aan Husserl dat ‘de realiteit alleen bestaat voorzover ze iets in zichzelf is. De betekenis die aan de realiteit wordt toegekend is voor de realiteit zelf feitelijk van geen belang’⁴. Hoe kunnen we dit in zichzelf zijn dan toch door een in het bewustzijn voortgebrachte betekenis (*Sinn*) waarnemen?

Husserl had al in de *Logische Untersuchungen* met zijn begrip *ideatie* filosofen die op wetenschappelijke leest geschoeid zijn, zoals Moritz Schlick, als potentiële lezers verloren. Nu kunnen ook de zg. realistische fenomenologen

1 CAUSALITEIT: *oorzakelijk verband* = dat het een het ander veroorzaakt; CAUSALITEIT: *oorzakelijkheid* = de relatie tussen oorzaak en gevolg. Omstreden is de relatie tussen causaliteit en de *finaliteit*, de doelgerichtheid in de natuur, de absolute geldigheid binnen de *humaniora*.

2 [Het bewuste subject als zodanig, zonder eigenschappen of identiteit.

3 Of, zoals Husserl het uitdrukt, in dit transcendentale subject – dat staat voor iedereen die hoe dan ook bewust is – wordt ‘gevormd’.]

4 Ingarden, 1998, p. 8

HOOFDSTUK I

hem niet meer volgen. Husserl laat zich niet van de wijs brengen. Hij neemt geen afstand van het principe der principes, 'dat elke oorspronkelijke waarneming, *intuitus*, een rechtsgeldige bron van kennis is'¹. Want juist ook *ideatie* is een bron van zo'n intuïtie.² Hoewel het transcendentale subject als zodanig geen object van directe intuïtie is, kan zijn rijk toch in de fenomenologische reflectie begrepen en beschreven worden. Husserl werkte daar vele jaren lang aan, in steeds nieuwe ruwe schetsen en fenomenologische 'inleidingen'. Zijn nalatenschap bevatte gedetailleerde beschrijvingen van de bijzonderheden van onze bewustzijnsprocessen. In het tweede en derde boek van de postuum verschenen *Ideen* behandelt Husserl de fenomenologie van het subject en zet de taak van de fenomenologie tegenover die van de wetenschappen.

Husserl's fenomenologie komt bij de terugkeer naar het subject steeds meer in beweging. Als hij de beslissende rol van de tijdelijkheid voor het bewustzijn ontdekt, wordt de *onveranderlijke* fenomenologie met een *genetische* aangevuld.³ Daarbij breidt de fenomenologie zich ook in de breedte uit: de andere subjecten, het probleem van de ervaring van de ander, de *intersubjectiviteit*, en de verschillende lagen van de leef- of levenswereld (*Lebenswelt*) moeten ook in het transcendentale subject gevormd worden.⁴ Hoe dit daarbij uit zijn *solipsisme*, de filosofische leer die stelt dat alleen ons eigen ik en zijn bewustzijnsdaden bestaan, loskomt, blijkt een belangrijk probleem te zijn.

Husserl's oorspronkelijke project wordt breder en omvat vanaf nu het begripen van anderen, leefwerelden en culturen en hun geschiedenis. Husserl verliest daarbij het probleem van de realiteit, die 'in zichzelf' reëel is, niet uit het oog. Het wordt vanuit twee invalshoeken opgelost. Wanneer hij de gedachte van een wiskundig te beschrijven natuur historisch probeert te reconstrueren, merkt hij dat die idee zelf in het bewustzijn is gevormd (*geconstitueerd*). Dat denkbeeld is door de geglobaliseerde wetenschap inmiddels diep in de leefwerelden verankerd. Maar toch blijken er als laatste grondslagen van een

1 HUA III/1, p. 51

2 [ANSCHAUUNG: *intuïtie*, onmiddellijk inzicht, ingeving. 'Zeg maar in z'n lijfelijke werkelijkheid', Jan Bor, *Een (nieuwe) geschiedenis van de filosofie*, Amsterdam 2011⁴ p. 211.

3 GENETISCH: *genese*, wording ontstaan; *genetica* (filos./wisk.): erfelijkheidsleer. *Genesis/genetisch*: *genese* /genetisch ↔ *statisch*: onveranderlijk.]

4 INTERSUBJECTIVITEIT: (besef van) het samen bestaan; 'dus de ontdekking en ervaring van de ander'.

‘passieve synthese’ realiteiten te zijn die ons op hun eigen, niet door ons te bepalen, manier raken. Daarom kunnen we Husserl, ondanks vele van zijn uitspraken, toch niet als idealist beschouwen. ‘Voor het overige’, schrijft hij in het Nawoord tot *Ideen I* uit 1930, ‘houd ik aan mijn overtuiging vast dat het in de wetenschap minder op kritiek dan op gedane arbeid aankomt.

Die arbeid houdt stand, hoe vaak ze ook verkeerd wordt begrepen, en hoe vaak men ook langs elkaar heen redeneert’¹. In deze zin mag Husserl gerust nog een filosoof van de 21^e eeuw genoemd worden.

{ **H**ET GRIEKSE BEGRIP VAN WAARHEID duidde op de overeenstemming tussen een uitspraak en een stand van zaken. Husserl introduceert een nieuw begrip: ‘Een uitspraak is waar als hij waar blijkt.’ De waarheid werd afhankelijk van het subject; het doet ertoe wie een verhaal vertelt of een argument opstelt.²

WE KUNNEN NOG STEEDS VAN DE FENOMENOLOGIE LEREN dat als het aankomt op onze directe en belangrijkste toegang tot mensen en dingen – wat we onze volledige voorraad aan zwijgende achtergrondkennis van de sociale wereld zouden kunnen noemen – we geen causale wetenschappelijke of kwakzalverige hypothesen nodig hebben voor obscure oorzaken.

Verwijzend naar Wittgenstein kunnen we het verhelderende opmerkingen noemen: ‘De dingen die het belangrijkste voor ons zijn, zijn verborgen vanwege hun eenvoud en hun vertrouwdheid. (Je ziet ze niet omdat ze altijd aanwezig zijn).’ Verhelderende opmerkingen brengen specifieke kenmerken van ons dagelijkse leven aan het licht: de verborgen vanzelfsprekendheden. Ze waren juist verborgen omdat ze vanzelfsprekend waren. Verhelderende opmerkingen maken deze fenomenen zichtbaarder, ze laten ons de dingen van een andere kant zien en geven daardoor een nieuwe en verrassende kijk. De fenomenologie is in die zin een herschikking van we eigenlijk al wisten maar wat we nog niet hadden opgemerkt. Ze maakt het mogelijk dat we opnieuw naar de wereld leren kijken. Husserl’s werk is minder opwindend dan filosoferen over de ‘baanbrekende gave van het <zijn> op de terugtocht’ of zoiets. Wellicht kunnen we die opwinding ook maar beter missen.³

1 HUA V, p. 140

2 [VGL. G. Schutte in *De Groene*, 8 maart 2020. Het begrip *waarheid* komt in dit boek veelvuldig voor.

3 VGL. Simon Critchley in *Blackwell Companion to continental philosophy*, Hoboken, New Jersey 1998.]

DER SCHAUENDE

*Die Siege laden ihn nicht ein.
Sein Wachstum ist: der Tiefbesiegte
von immer Größeren zu sein.*

Aus Das Buch der Bilder

SCHAUEN = *schouwen* = innerlijk waarnemen

FILOSOOF EDMUND HUSSERL
GEBOREN OP 8 APRIL 1895 IN PROSTĚJOV

HOOFDSTUK II

LEVEN EN WERK

*De triomfen trekken hem niet aan.
Zijn groei is de diep overwonnene door 't steeds grotere te zijn.
Rainer Maria Rilke, De schouwer*

§ 1 JEUGD EN OPLEIDING

HUSSERL heeft vlak voor zijn dood gezegd dat zijn biografie niet gepopulariseerd mag worden¹. Je zou dan snel klaar zijn. Husserl leidde het onopvallende en naar buiten toe saaie leven van een Duitse professor na de eeuwwisseling. Zijn leven bestond uit werken. Schandalen kwamen in zijn leven niet voor. De gevolgen van tragische gebeurtenissen zoals de Eerste Wereldoorlog en rondom het nationaalsocialisme bleven voor hem beperkt. Zijn internationale reputatie tijdens zijn Freiburgse periode trok studenten en onderzoekers uit veel landen aan en tilde hem boven de andere filosofieprofessoren uit, maar woog nauwelijks op tegen zijn vakisolement.

Wanneer Husserl tegen het trivialisieren van zijn leven protesteert, dan bedoelt hij misschien wel dat het beroep van filosoof hem niet vanzelfsprekend was komen aanwaaien en dat hij kennelijk lange tijd had getwijfeld. Zonder dat hij iets eigens en principieel nieuws aan de filosofie bijgedragen had, leek hem deze beroepskeuze niet gerechtvaardigd. Hij stelde zich niet tevreden met alleen maar lesgeven of het voorborduren op de klassieke uitgangspunten. Zijn eigenlijke biografie moet dus meer gaan over de ontwikkeling van zijn denken dan over de saaie uiterlijkheden van zijn leven.

Deze feiten en inzichten in zijn persoonlijkheid kennen we uit de briefwisseling en de verhalen van zijn vrienden en leerlingen. Zijn vrouw Malvine heeft na Husserl's dood, in haar tachtigste levensjaar, een korte levensschets geschreven. Hieruit stamt ook de aan het begin geciteerde versregel uit Rilke's *Der Schauende*. Een documentatie van de universiteit van Freiburg geeft mede aan de hand van beeldmateriaal de belangrijkste fasen van Husserl's leven weer.² De door Karl Schuhmann uitgegeven *Husserl-Chronik* bevat gedetail-

1 Husserl, M.: *Skizze eines Lebensbildes von Edmund Husserl*; Hrsg. K. Schuhmann, in: *Husserl Studies* 5 (1988), 105–125.

2 Sepp, H. R. (red.): *Edmund Husserl und die Phänomenologische Bewegung*, Freiburg/München 1988.

leerde aanwijzingen vooral over de chronologie van het materiaal waarmee Husserl zich beziggehouden heeft en zoals deze uit de nagelaten manuscripten van Husserl naar voren komen.

Husserl wordt op 8 april 1859 in Proßnitz in Moravië (nu Prostějov, Tsjechië) in een oude en seculier joodse familie geboren. Edmund is het tweede van vier kinderen van de kledingfabrikant Adolf Abraham Husserl en zijn vrouw Julie. Na zijn schooltijd in Proßnitz gaat hij in 1869 naar het gymnasium in Olmütz. Behalve in wiskunde blinkt hij daar niet bijzonder uit. Malvine vertelt dat hij ongeïnteresseerd, slaperig en zonder enige ambitie was en aan het einde van een schooljaar steeds net voldoende geleerd had om over te gaan. Met een ongehoorde eindsprint vlak voor het eindexamen slaagt hij in 1876 met de hakken over de sloot. Zijn filosofische propedeuse is net voldoende. Hij verlaat de school met het besluit om sterrenkunde te gaan studeren.

Hetzelfde jaar begint hij in Leipzig met deze studie en volgt colleges wis-, natuur- en sterrenkunde. Bij de psycholoog Wilhelm Wundt doet hij filosofie. In Leipzig raakt hij bevriend met de negen jaar oudere Tomáš Masaryk, de latere grondlegger en eerste president van Tsjecho-Slowakije. Masaryk heeft in Wenen bij Franz Brentano gestudeerd. Volgens Husserl brengt Masaryk hem het 'onafhankelijk denken' bij, geneest hem van het 'onethisch nationalisme' en maakt hem met de filosofie van de nieuwe tijd, Descartes, Leibniz en het Engelse empirisme vertrouwd. Hij adviseert hem om bij Brentano in Wenen verder te studeren. Omdat Husserl zichzelf nog door en door wiskundige voelt volgt hij deze raad pas enige tijd later op.

Husserl laat zich in 1878 aan de Filosofische Faculteit van de universiteit van Berlijn inschrijven. De faculteit heeft een goede wiskundige reputatie. Hij studeert drie jaar bij de wiskundige en logicus Leopold Kronecker en bij 'de vader van de moderne analyse' Karl Weierstraß. Beiden noemt hij later eerbiedig zijn 'grote leermeesters'. In 1878 verlooft hij zich met Malvine Steinschneider, een verwante van de bekende oriëntalist Moritz Steinschneider. Zij speelt later een belangrijke rol als zijn, zoals ze ironisch zegt, 'secretaresse'. De enorme hoeveelheid manuscripten en brieven die Husserl nalaat was vermoedelijk zonder haar niet ontstaan, en zou hoogstwaarschijnlijk zelfs later verloren zijn gegaan.

Door Weierstraß' colleges over functietheorie komt Husserl tot de vraag naar de grond van de wiskunde. Weierstraß zelf probeerde evenals tijdgenoot Gottlob Frege de *analysis* door analyse van haar elementaire begrippen en axioma's van een rationeel fundament te voorzien, zodat ze uiteindelijk deductief gefundeerd kon worden.¹ Husserl zegt later dat hij aan Weierstraß het *ethos* van zijn wetenschappelijk streven te danken heeft, een morele houding die ook zijn persoonlijk leven kenmerkt. Voor Husserl is daarna de vraag naar de juiste wijsgerige methode ook een kwestie van leefwijze, de filosofische waarheid is onafscheidelijk met persoonlijke oprechtheid verbonden en hij ervaart de afwezigheid van een filosofisch fundament als ongegrondheid van zijn eigen leven. Deze onvoorwaardelijke aanspraak op een alles doordringende helderheid van gedachten leidt er ook toe dat hij nauwelijks manuscripten kan voltooiën en droeg bij aan de opeenstapeling van een nalatenschap van meer dan 40.000 meestal gestenografeerde bladzijden.

Op verzoek van zijn ongeduldige vader, die uitgestelde afsluitingsdata op de binnenkant van de kastdeur krijtte, laat hij zich in 1881 inschrijven voor de promotie in Wenen. De dissertatie *Beiträge zur Theorie der Variationsrechnung* wordt onder Königsberger en Weyr goedgekeurd in 1882. Dat jaar bestudeert Husserl onder invloed van Masaryk intens het Nieuwe Testament, wat hem tot het besluit leidt 'om met behulp van een strenge filosofische wetenschap de weg naar de EEUWIGE en naar een waarachtig leven te vinden'.²

Nadat Husserl in de jaren daarvoor Spinoza, Hobbes, Schopenhauer en Lotze had gelezen, wijdt hij zich nu uitdrukkelijker aan de wijsbegeerte. Nog altijd ziet hij zichzelf vooral als wiskundige, zodat hij na zijn promotie in 1883 naar Weierstraß in Berlijn terugkeert. Maar hij koopt – en leest ongetwijfeld – talrijke filosofische werken.

Husserl's vader overlijdt in 1884 op 57-jarige leeftijd terwijl Husserl als eenjarige vrijwilliger in Olmütz en daarna in Wenen zijn militaire dienstplicht vervult. Daar bezoekt hij ten slotte colleges van Franz Brentano over praktische filosofie. Eerst uit nieuwsgierigheid en later doorslaggevend voor zijn

1 DEDUCTIE (Lat. *deductio*) = lett.: wegvoering, afleiding. Grondregels (*axioma's*) waarin door logische redenering stellingen worden afgeleid, ant.: *inductie*.

2 Schuhmann, Karl, *Husserl-Chronik, Denk- und Lebensweg Husserls*, Den Haag 1977, p. 10

verdere beroepskeuze. Brentano's, bevlogen filosofie-onderwijs overtuigt ook Husserl dat de filosofie met wetenschappelijke strengheid beoefend kan worden en daarom ook moet worden. Het geeft hem de moed om de filosofie als levenvervulling te kiezen. Husserl maakt in deze tijd ook gewag van 'oppermachtige religieuze ervaringen en complete omwentelingen' die hem, vermoedelijk opnieuw onder invloed van Masaryk, van de wiskunde naar de filosofie gebracht hebben. Zij zijn er in elk geval verantwoordelijk voor dat Husserl in 1886 tot het protestantisme overgaat.¹

De combinatie van zijn wiskundige opleiding met de filosofische interesses vindt Husserl in 1884-'85 in Brentano's colleges over *Die elementare Logik und die in ihr notwendigen Reformen*. Hier presenteert Brentano op basis van de *Paradoxien des Unendlichen* van Bolzano een beschrijvende psychologie van de verschillende soorten denkbelden waar ook die van de wiskundige continua bij horen. In andere bijeenkomsten houdt Brentano zich met de verschillen tussen fantasievoorstellingen, gewaarwordingen² en waarnemingen bezig.

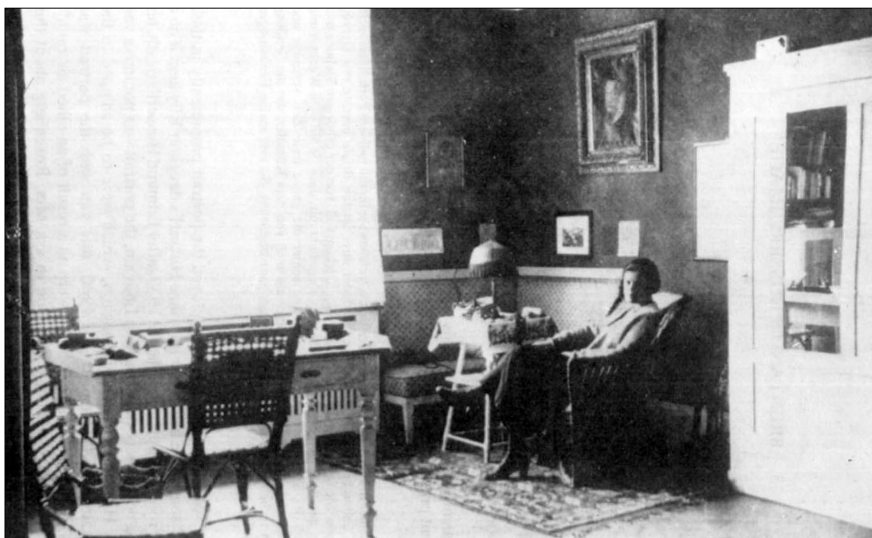
Het is duidelijk dat de 'beschrijvende psychologie' van Brentano de wiskundige onderwerpen en berekeningen uit een heel ander perspectief bekijkt dan de wiskunde zelf. De ene beschrijft, zegt Husserl later, de verrichtingen van het bewustzijn, de andere de uitkomsten van deze verrichtingen. In zijn fenomenologie wijdt Husserl zich, net als Brentano, vastberaden aan de werkingen van het bewustzijn en komt daarmee bij de vraag, *hoe de objectiviteit van de wiskunde door subjectieve handelingen van het indenken of waarnemen gefundeerd kan worden*. Dit leidt tot de eerste ontwikkelingsstap van zijn filosofische overtuigingen en tot het zich losmaken van het psychologisme⁽¹⁾ van Brentano.³ Brentano's colleges over ethiek blijven wel de grondslag voor Husserl's werkzaamheden als professor in praktische filosofie.

1 Husserl noemde zichzelf een vrije christen en een ondogmatische protestant in de liberale Marburgse traditie. VGL. BW VII, pp.205-8 (Husserl aan Rudolf Otto). Brentano zelf had een aristotelisch-scholastische opleiding genoten die bleef doorwerken.

2 *Empfindungen*.

3 [PSYCHOLOGISME: Opvatting dat ieders gedrag is terug te voeren tot psychische processen en belevenissen en te verklaren uit psychologische wetmatigheden en genetisch te beschouwen als de som van mentale ontwikkeling. De mens wordt in alle opzichten de maatstaf en norm van waarheid, recht en moraliteit. Lit. *Logische Untersuchungen*, I (21913).]

Brentano nodigt Husserl in 1886 voor drie maanden uit in St. Gilgen am Wolfgangsee. Daar ontstaat een portret dat Brentano zelf van Husserl vervaardigt.¹

Het portret hing voor haar huwelijk in 1922 enige tijd in de Freiburgse kamer van dochter Elly waar deze foto ook is genomen. Het schilderij bevond zich onder de nalatenschap die in 1939 werd ondergebracht in de *Université Catholique Louvain-la-Neuve*. Op 16 september 1940 vatte de bestelbus, die de persoonlijke bezittingen van Husserl's weduwe naar de haven van Antwerpen bracht voor verscheping naar haar nieuwe woonplaats *Cambridge Massachusetts*, vlam na een luchtaanval van *the Allied Forces*.

Brentano bepaalde, 'als een vader', zoals Malvine schrijft, dat Husserl zich bij Carl Stumpf in Halle zou habiliteren.² Hoewel hij nog nooit filosofisch gewerkt heeft, neemt Husserl na enig tegenstribbelen de uitdaging aan.

1 [Op 29 december 1886 schrijft Husserl aan Brentano:

Sie haben meiner Braut durch das grosse Geschenk, welches Sie ihr mit meinem Portrait gemacht haben, eine unbeschreibliche Freude bereitet! Jeder ihrer letzten Briefe brachte mir hiervon erneute Kunde. Sie findet das Bild prächtig, trefflich, lebensvoll, von der gehörigen Stellung und Beleuchtung, geradezu zum Sprechen ähnlich. Ja sie gesteht mir, dass sie mit dem Wechsel und der Auswahl der Stellungen und Beleuchtungen schier die ganze freie Zeit verspiele und verträume. Kurz sie ist sowohl von dem Werke als auch von dem Künstler, der die Sendung überdies mit so liebenswürdigen Zeilen begleitet, ganz begeistert. So sind meine Erwartungen noch übertroffen worden.

2 **HABILITIEREN:** Lesbevoegdheid (*doceerrecht*) verkrijgen. c. **STUMPF:** tevens psycholoog en musicoloog probeerde de relatie tussen het fysiek en de geest te doorgronden: *Dat wat wij waarnemen is niet hetzelfde als het fysiek zelf.* Stumpf's fenomenologie oefende invloed uit op Husserl.]

§ 2 HALLE

In de herfst van 1886 gaat Husserl naar Halle om bij Stumpf aan zijn proefschrift te beginnen 'ter verwerving van de habilitatie¹ over de grondslagen van de aritmetica²'. In de volgende dertien jaar, waarover hij achteraf zei dat het geen 'hemelse vreugdejaren' waren³, sticht hij een gezin, maakt zich los van Brentano en ontwikkelt zijn eigen filosofische zienswijze. Daarbij vormen Brentano's beschrijvende psychologie en Carl Stumpfs onderzoekingen over de klankwaarneming (*Tonpsychologie*, 1893-'90) voorlopig een belangrijke basis. Stumpf, Georg Cantor en de filoloog Hans von Arnim behoren hier tot zijn naaste vrienden, een combinatie van natuurwetenschap, wiskunde en geesteswetenschappen die Husserl als zegenrijk voor zijn onderzoekingen ervaart.

In 1887 wordt Husserl gehabiteerd met het geschrift *Über den Begriff der Zahl, Eine psychologische Untersuchung* dat in de vier jaar later verschijnende *Philosophie der Arithmetik* wordt geïntegreerd. In hetzelfde jaar bestudeert hij het enkele jaren eerder verschenen werk van Gottlob Frege, *Grundlagen der Arithmetik*. Daarin argumenteert Frege voor een bepaalde, door Husserl later afgewezen definitie van het getalbegrip.

In juli gaat Husserl's verloofde ook tot het protestantisme over; in augustus trouwt Husserl met Malvine Steinschneider. Het echtpaar verhuist naar Halle. Na de verkregen van lesbevoegdheid en het begin van zijn privaattoetschap in Halle komt Husserl zichtbaar in een diepe persoonlijke crisis terecht die tekenend is voor de ernst waarmee hij het zoeken naar een eigenlijke roeping gerealiseerd heeft. Over deze tijd schrijft hij dat hij zodanig aan depressies en het totale verlies van zijn zelfvertrouwen geleden had, dat hij zelfs een zenuwarts wilde opzoeken. Zijn toestand zou op zijn 'filosofisch falen' gefundeerd zijn geweest, dat hij nu als een falen van die filosofie uit die tijd herkent, die vaag en alleen schijnbaar wetenschappelijk is.⁴ Het is in de toekomst een van zijn belangrijkste bedoelingen die in het Logos-artikel

1 *Habilitationschrift*; HABILITERING = Na de proeve van bekwaamheid zich als privaattoetschap vestigen.

2 ARITMETICA: *rekenkunde, getallenleer*. Benoemen, voorstellen, samenstellen en ontbinden van getallen.

3 *Keine Seligkeit*; Kindinger 1965, p. 102

4 Schuhmann 1977, p. 22

*Philosophie als strenge Wissenschaft*¹ programmatische rijpheid bereikt, om de filosofie uit deze vaagheid naar een hogere wetenschappelijke strengheid te tillen. Twijfel aan zichzelf en depressies blijven Husserl zijn hele leven begeleiden.²

Het zich afkeren van de strenge wiskundige bewijsvoeringen naar filosofische reflecties toe gebeurde niet zonder innerlijke conflicten. De wiskundige aanspraak op wetenschappelijkheid kon Husserl niet opgeven en een passende filosofiemethode was niet paraat. Met dit dilemma begint Husserl zijn activiteit als privaatchoort in de filosofie in oktober 1887 met zijn oratie over *Die Ziele und Aufgaben der Metaphysik*. Ondanks de titel gaat het hem daarbij om de verschillen in de manier van kennen tussen de wis- en natuurkunde.

In de jaren daarna geeft Husserl colleges over grondproblemen van de psychologie, logica, ethiek, wilsvrijheid, over Kant en de Engelse empiristen en vooral over de wiskundige filosofie.³ Hij begint aan eigen wetenschappelijke onderzoeken die in notities en manuscripten worden overgeleverd; vele daarvan houden zich nog met wiskundige probleemstellingen bezig. Vanaf 1890 nemen de *Logische Untersuchungen* gaandeweg vorm aan. Husserl houdt zich intens bezig met Leibniz, John Locke, Berkeley en vooral met Hume. Laatstgenoemde evenals Bernard Bolzano en Lotze verschaffen hem belangrijke inzichten over de vraag naar zin en geldigheidsaard van wiskundige kennis. In 1891 publiceert Husserl het artikel *Der Folgerungskalkül und die Inhaltslogik* en, net als Frege, een kritische bespreking van de *Vorlesungen über die Algebra der Logik* van Ernst Schröder

Begin april 1891 verschijnt de aan Franz Brentano opgedragen *Philosophie der Arithmetik*, waarvan de eerste vier hoofdstukken uit zijn proefschrift overgenomen zijn. In 1894 publiceerde Gottlob Frege een diepgravende bespreking van Husserl's eersteling. Frege bekritiseert dat het in kwesties van de logica en hun fundering 'op onze voorstellingen weinig aankomt, dat het meer de

1 1910/11

2 ['Grote denkers zijn de meest *idiosyncratische* geesten.' Hoge cognitieve intelligentie samen met een hoog (over-) gevoelig gemoedsleven in het van religie doordrenkte *interbellum* van de 20^e eeuw brachten werken voort waarvan de glans niet verwelkt is. Denk aan James' *The Varieties*, Otto's *Das Heilige*, het werk van Gustav Jung; vgl: D. Capps, *Men, Religion and Melancholia*, Yale U.P. 1997.]

3 Gerlach/Sepp 1994, p. 35 e.v.

zaak zelf is waarvan we ons voorstellingen pogen te maken waarmee we ons bezighouden, waarop onze uitspraken doelen'.¹ We kunnen daarin een vroege oorsprong van Husserl's oproep naar *de zaken zelf zien*. Husserl begint nu ook aan een wetenschappelijke briefwisseling; zo correspondeert hij met Alex Meinong en met Frege over *begrip* en *object*.

Terwijl Husserl in de volgende jaren zijn leven als privaattoecent met steeds weer verlengde stipendia van de regering financiert groeit zijn gezin. In 1892 wordt zijn dochter Elisabeth Franziska Carola (Elli) geboren.²

In december 1893 komt zijn zoon Gerhart ter wereld en in 1895 wordt zijn jongste zoon Wolfgang geboren; Husserl krijgt het Pruisisch staatsburgerschap. Malvine vertelt dat Husserl in deze periodes van persoonlijke en filosofische inspanning kracht geput heeft uit de woorden van dat op de gevel van het stichtingsgebouw van Francke te lezen was: *Wie hoopt op de Heer krijgt nieuwe kracht: hij slaat zijn vleugels uit als een adelaar*.³

In de zomer en herfst van 1896 geeft Husserl colleges over logica. Hieruit is de *Prolegomena zur reinen Logik* ontstaan.⁴ Husserl schrijft een recensie van Kasimir Twardowski's *Zur Lehre vom Inhalt und Gegenstand der Vorstellungen* waaruit het gevoel van een eigen methodologie al opklinkt. Vanaf 1897 zijn er aanwijzingen dat Husserl nu de 'subjectivistisch-psychologiserende logica' van de school van Franz Brentano (en daarmee in zekere zin ook zijn eigen eerdere standpunt) afwijst. Hij kwam in een antiquariaat de geschriften van Brentano tegen waardoor zijn aandacht op de ontoereikendheid van het psychologisme gevestigd werd. De *Logische Untersuchungen* worden nu steeds verder uitgewerkt en verbeterd waardoor het drukklaar maken vertraging oploopt.

1 Frege 1967, p. 191. [Frege's recensie maakte diepe indruk op Husserl. Het veranderde zijn kijk op de relatie tussen logica en psychologie ingrijpend en uiteindelijk begreep hij dat logica niet gereduceerd kan worden tot psychologie (Critchley 1998).]

2 Vernoemingen naar Franz Brentano en Carl Stumpf.

3 Schuhmann 1988, p. 114 [*Alle die auf den Herrn vertrauen, bekommen immer wieder neue Kraft, es wachsen ihnen Flügel wie dem Adler. Sie gehen und werden nicht müde, sie laufen und brechen nicht zusammen. Wie hopen op de EEUWIGE, vinden steeds weer nieuwe kracht. Als onvermoeibare adelaars raken zij niet uitgeput, van het lopen worden ze niet moe. Jesaja 40:31*]

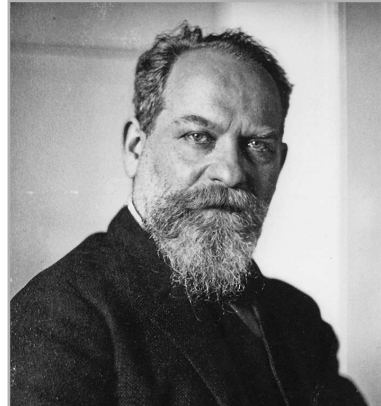
4 *Inleiding (Voorstudie) tot de zuivere logica*; Deel 1 van de *Logische Untersuchungen*

De universiteit van Halle had vanaf 1894 aanhoudend geprobeerd Husserl een buitengewoon hoogleraarschap aan te bieden. Aanvankelijk krijgt Husserl alleen de hoogleraarstitel. In 1900 is de poging succesvol omdat Husserl nu eindelijk en op aandringen van vrienden en collega's de *Logische Untersuchungen* publiceert. Het eerste boek, de *Prolegomena*, verschijnt in 1900, het tweede in april 1901 met de ondertitel *Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*. Een derde deel over het thema waarneming, herinnering en fantasievoorstelling is op afraden van uitgever Max Niemeyer nooit verschenen. Husserl noemt de *Logische Untersuchungen* later een 'onaf, onevenwichtig, niet volledig uitgerijpt werk' dat eigenlijk alleen de basis voor een korter geschrift had moeten vormen. Toch noemt hij het ook een *begin* en een *doorbraak*. Met deze onderzoeken heeft hij zichzelf van de twijfels aan de filosofie genezen.

In 1900 krijgt het Koninkrijk Pruisen uiteindelijk een van staatswege buitengewoon hoogleraarschap voor Husserl voor elkaar en probeert dit over te dragen op de universiteit van Göttingen. De universiteit wijst nog met de stemmen van Baumann en Müller de benoeming van Husserl af. Onder druk van de Pruisische regering vond de inauguratie in september plaats en verhuisde het gezin Husserl van Halle naar Göttingen.

Edmund Husserl op 35-jarige leeftijd
(1894)

Edmund Husserl op 41-jarige leeftijd
(1900)

§ 3 GÖTTINGEN

De *Logische Untersuchungen* krijgen tegen Husserl's verwachting in al snel een enorme invloed. De fenomenologie, waarvoor dit werk het fundament legt, wordt een filosofische beweging, en Husserl trekt in rap tempo studenten aan uit binnen- en buitenland. Van begin af aan berust de aantrekkingskracht van de fenomenologie niet alleen zoals boze tongen over haar beweerden op de uitstraling van haar 'leider'.¹ Eerder lijken de theoretische openheid en de aanspraak op exactheid, haar afgrenzing tegenover de psychologie en tegelijkertijd het 'betrekkelijk gelijktijdig gelden' van het laatstgenoemde de oorzaak geweest te zijn.² Dat Husserl niet als sekteleider optrad maar door de zaak invloed had, toont ook de al spoedig inzettende losmaking van zijn leerlingen aan en hun kritiek op de 'transcendentale omwenteling' die zich in Husserl's volgende colleges en geschriften manifesteert.

Op 14 september 1901 wordt Husserl tot buitengewoon hoogleraar aan de Filosofische Faculteit in Göttingen benoemd met de opdracht om het hele domein van de filosofie te doceren. Het voor Husserl als geheel bevrijdende en bezielende succes werd vertroebeld door het blijvend verzet van zijn Göttingse collega's, de Lotze-leerling Julius Baumann en de psycholoog Georg Elias Müller. Mede door deze afwijzing richt Husserl zich nu tot de natuurwetenschappelijke kringen van waaruit hij stimulans en bezieling van zijn filosofische onderzoekingen ondergaat. Hij raakt met de wiskundige David Hilbert bevriend wiens leerlingen Ernst Zermelo, Paul Bernays en Hermann Weyl zijn seminars bezoeken. Ook de Griekse ingenieur Constantin Carathéodory en de wiskundige Erhard Schmidt maken deel uit van de intieme vriendenkring.

Naast zijn colleges spreekt Husserl in het *Wiskundig Gezelschap van Göttingen* over vakthema's en werkt aan definiëte axiomasystemen en variëteitenleer.³ Sinds 1902 verzamelen zich leerlingen om hem heen die door de *Logische Untersuchungen* aangetrokken worden. In het zomersemester is Johannes Daubert, leerling van de filosoof/psycholoog Theodor Lipps uit München, toevoerder in Husserl's colleges. Hij was daarvoor van Braunschweig naar Göttingen

1 VGL. de brieven van Erich Jaensch in *Dathe* 1993

2 Elisabeth Ströker in *Gerlach*, sept 1994, p. 33

3 *DEFINIËT* (*wisk.*): term uit de lineaire algebra m.b.t. kwadratische vormen, (*taalk.*): bepaald.

gefietst. Daubert, die zelf niet publiceerde en zijn academische opleiding niet afrondde, presenteert Husserl's boek in München, haalt door twee jaar propaganda de meeste leerlingen van Lipps naar de kant van Husserl en naar Göttingen over en is daar betrokken bij de oprichting van de Göttingse Filosofische Vereniging. Een bezoek van Husserl aan München versterkt de relatie.

Keer op keer staat Husserl kritisch tegenover zijn eigen werk. In een notitie op het manuscript voor zijn colleges over *kennistheorie* schrijft hij: 'wat een hoop onduidelijkheden op deze bladzijden, hoeveel half werk, hoeveel pijnlijke onzekerheid in het detail'.¹ In het wintersemester van 1904-'05 begint hij colleges over innerlijk tijdsbewustzijn waarvoor Natorps recensie van de *Prolegomena* mogelijk de aanzet gegeven had.² Natorp vermoedt dat de combinatie van het reël psychologische en het ideaal logische door een onderzoek van het tijdsbegrip tot stand gebracht zou kunnen worden.³ In maart 1905 reist Husserl naar Dilthey in Berlijn, die de in de vijfde en zesde *Logische Onderzoeking* uitgevoerde 'terugkeer naar het individu en zijn ervaringen als uiterst vruchtbaar' had beschouwd.⁴ De gesprekken met Dilthey moeten de impuls gegeven hebben die van de *Logische Untersuchungen* naar de *Ideen* heeft geleid.

Terwijl het ministerie Husserl tot hoogleraar wil benoemen, verzetten Müller en Baumann zich binnen de filosofische faculteit weer met het argument dat het Husserl aan wetenschappelijke betekenis ontbreekt. Op 28 juni 1906 wordt de aanstelling toch doorgezet. Het succes geeft Husserl nieuw elan. Op vakantie met Pfänder en Daubert in Seefeld wordt de stap naar de transcendentale fenomenologie ingezet met het begrip *fenomenologische reductie*. De uitwerking van Husserl's 'transcendentiaal idealisme' leidt ook tot de geleidelijke losmaking van de Münchense fenomenologen die daarin een stap terug zien, in vergelijking met de realistische positie in de *Logische Untersuchungen*. Het eigen leven van de fenomenologische beweging begint.

1 Schuhmann 1977, p. 74. [*Kenleer* en *kennisleer* zijn beide synoniem aan *kennistheorie*. *Epistemologie* wordt ook vaak gebruikt als synoniem voor *kennistheorie*.]

2 Natorp, P., 1901. *Zur Frage der logischen Methode. Mit Beziehung auf Edm. Husserl's 'Prolegomena zur reinen Logik'*, *Kantstudien*, 6: 270–83.

3 Moran 2005, p. 24

4 Schuhmann 1977, p. 88

In 1907 richt Theodor Conrad het *Wijsgerig Gezelschap van Göttingen* op, waarin eigen fenomenologische onderzoekingen worden bediscussieerd en voortgezet. Af en toe neemt Husserl deel aan de zittingen. In 1906 voegt ook Max Scheler zich bij deze groep.

Husserl laat zich door de kritiek van zijn leerlingen niet van de wijs brengen en verdiept zich steeds meer in de transcendentale fundering van de fenomenologie. Van 26 april tot 2 mei houdt hij vijf lezingen met als titel *Die Idee der Phänomenologie*, die als inleiding in de zg. *ding-colleges* gedacht worden. De voordrachten werken voor de eerste maal de gedachte van de fenomenologische reductie of *epoche* (oordeel) gedetailleerd uit.¹

Het is geen toeval dat Husserl zich nu ook uitvoerig bezighoudt met Kants *Kritik der reinen Vernunft*. De *Marburgse school* van het neokantianisme is voor Husserl 'de enige te respecteren' school van de huidige filosofie.² Zijn pogingen om een benoeming van Natorp of Ernst Cassirer in Göttingen te bewerkstelligen zijn tevergeefs. In 1910 zegt Husserl aan Heinrich Rickert van de *Badense School* zijn medewerking toe aan de uitgave van *Logos*.³ In dit tijdschrift verschijnt in hetzelfde jaar het later als *Logos-artikel* bekend geworden geschrift *Philosophie als strenge Wissenschaft*. Tegelijk werkt Husserl met Adolf Reinach aan een herdruk van het tweede deel van de *Logische Untersuchungen*.

Zijn positie aan de faculteit consolideert en in 1912 wordt Husserl door het Ministerie van Onderwijs tot mededirecteur van het *Filosofisch Seminarie* aangesteld. Hij richt nu het *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung* op, waarin in 1913 de *Ideeën voor een zuivere fenomenologie en fenomenologische filosofie* als openingsartikel verschijnen.

1 *EPOCHE*: (Gr.) gedenkwaardig tijdperk; (filos.) onthouding (van oordeel); (fenom.) de opschorting van het oordeel (over het al of niet werkelijk-zijn van het waargenomene).

2 Schuhmann 1977, p. 131

Centraal in het neokantianisme is de gedachte dat filosofie wetenschappelijk moet worden opgevat. De *Marburger School* beschouwt filosofie als een onderzoek naar de geldigheid van *kennis* en de *toegepaste methode*. Het zuivere denken schept op voorhand de realiteit; wetenschap heeft een oneindige taak: er is een steeds wijkende horizon. We kunnen niets weten over de werkelijkheid op zich, de *Dinge an sich*, omdat we die alleen kennen zoals deze zich aan ons voordoet. Kant benadrukt daarmee de *grenzen* van het kenvermogen. (*Kritiek van de zuivere rede*, Amsterdam 2004)

vgl. Otto Liebmann, *Kant und die Epigonen*, 1865: 'Es muß auf Kant zurückgegangen werden', (red.).

3 *Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur*.

3 GÖTTINGEN

Het merendeel van dit boek ontstond tussen 5 en 27 januari 1913. Tijdens de Eerste Wereldoorlog verlamt Husserl's scheppingskracht. Zijn zonen Gerhart en Wolfgang trekken evenals veel studenten en jongere collega's ten strijde. De uitbarsting van de wereldhaat, de zondvloed van laster en alle orgiën van de oorlogszuchtige onmenselijking drukken Husserl neer.¹ Hij geeft nog wel colleges en seminars maar moet uiteindelijk in een herstellingsoord tot rust komen. Eind 1915 wordt hij als opvolger van Rickert in Freiburg voorgesteld en in januari 1916 benoemd. Vlak voor zijn verhuizing in april sneuvelt Wolfgang, net uit het militaire hospitaal teruggekeerd aan het front op 21-jarige leeftijd bij Verdun. Husserl heeft jaren nodig om dit verlies te verwerken. Ook meerdere van zijn studenten waaronder Adolf Reinach sneuvelen in de oorlog.

Huis waar de familie Husserl van 1906 tot de verhuizing naar Freiburg in 1916 woonde.

¹ Schuhmann 1977, p. 191 e.v.

[FENOMEEN (Fr.): waarneembaar verschijnsel; FENOMENAAL (Fr.): op waarneming berustend, *al onze kennis is slechts fenomenaal, wij kunnen niet tot het wezen der zaak doordringen*; FENOMENALISME (fil.): eigenschappen van dingen zijn slechts de wijze waarop het ons onbekende *Ding an sich* aan ons verschijnt, *kennis betreft de verschijningsvorm, niet het wezen*; FENOMENOGRAFIE: beschrijving van natuurverschijnselen; FENOMENOSCOPIE: waarneming/onderzoek van de verschijnselen.]

§ 4 FREIBURG

Bij zijn benoeming in Freiburg is Husserl 57 jaar en vreest meer dan ooit dat hij zijn levenswerk niet kan voltooien. De poging om het tweede en derde deel van de *Ideen* af te maken brengt hem tot steeds omvangrijkere onderzoeken over intersubjectiviteit, transcendentale esthetica, tijd, individuatie¹ en passieve synthese. De berg manuscripten groeit onophoudelijk zodat een systematisch overzicht steeds lastiger wordt. In deze tijd valt de voor hem zo noodlottige kennismaking met Martin Heidegger, waarvan hij in 1931 in een ontroerende brief aan Pfänder gewag maakt (ZIE: *Briefwechsel*).

Husserl vestigt nu definitief zijn internationale faam als een van de belangrijkste filosofen van zijn tijd. Zijn studenten en leerlingen komen overal vandaan en bestrijken meerdere wetenschappelijke domeinen en ze introduceren de fenomenologie in de een of andere vorm in hun vaderland. Husserl krijgt nu bovendien de steun van zijn faculteit en universiteit en wordt direct na zijn aanstelling op 9 februari 1916 op meerdere eervolle posten benoemd zoals in het curatorium van het geleerde gezelschap van Freiburg. Husserl krijgt bovendien enkele trouwe medewerkers die zijn manuscripten redigeren, persklaar maken en de fenomenologie in zijn zin uitdragen. Onder hen bevonden zich Ludwig Landgrebe en Edith Stein.²

De eerste Freiburgse jaren staan helemaal in het teken van de oorlog, waarvan de verschrikkingen met de dood van zijn jongste zoon niet voorbij zijn. In april 1917 raakt zijn oudste zoon Gerhart gewond, in juli overlijdt Husserl's moeder in Wenen. Niet toevallig ontwikkelt Husserl een neiging tot de Duitse mystiek. Hij leest meer dan eens het in de veertiende eeuw anoniem verschenen geschrift *Theologia deutsch*; ook door het boek *Das Heilige* van Rudolf Otto wordt hij geraakt.³ In 1917 geeft hij colleges voor betrokkenen bij de oorlog over Fichtes *Menschheitsideal*, waarmee hij bij een eerdere discussie met de humanistische geschriften van Fichte aanknoopt.

1 INDIVIDUATIE: het worden van het individu; *ons ontwaken tot tot het ware mens-zijn*, tot wat Jung noemde: *onze INDIVIDUATIE*.

2 Edith Stein assisteerde Husserl tussen 1916 en 1922 en promoveerde in 1917 in de fenomenologie. Husserl frustreerde haar pogingen tot een verdere academische carrière omdat zij vrouw was, waarna zij afzag van haar assistentschap (*red.*).

3 VGL. Bijlage *Marburg*.

Husserl lijkt de fenomenologie steeds meer als wijsgerig én therapeutisch procédé voor zichzelf te gebruiken. De epoche, als oordeelsmatiging en reductie van zijn eigen ik, als gedistantieerde blik op zijn eigen bewustzijnservaringen, helpt hem zijn persoonlijk lijden te kunnen verwerken. Omdat Husserl zoals de meeste professoren van die tijd ‘nationaal gezind’ is grijpen ook de nederlaag van 1918 en zijn gevolgen hem heel erg aan. Maar hij herkent dat de oorzaak van de oorlog in het nationalisme te zoeken is. Een internationale oproep van Romain Rolland voor de onafhankelijkheid en universaliteit van de geest wordt door deze ondertekend.

De relatie met Heidegger neemt intussen zijn beloop. Zijn vanaf zijn habilitatie opgekomen depressieve neigingen, de slagen van het noodlot tijdens de oorlog en de zorg of zijn levensduur voor de voorgenomen arbeid wel voldoende zal zijn, hebben, zoals Husserl aan Pfänder schrijft, ‘tot gevaarlijk gedaald zelfvertrouwen’ geleid.¹ Heidegger verzekert hem dat hij ‘zich in alles wat in de methode en problematiek van belang is op de grondslag van mijn constitutieve (vormende) fenomenologie bevindt’. Hij lijkt de enige werkelijke leerling te zijn die de fenomenologische arbeid kan en wil voortzetten.

In oktober 1916 krijgt Husserl gedaan dat Heidegger een leeropdracht voor een twee uur durend college in Freiburg krijgt. In 1919 wordt Heidegger assistent van Husserl en in 1923 ontvangt Heidegger een benoeming in Marburg.² Op Husserl’s verjaardag op 8 april 1926 overhandigt Heidegger hem een eigenhandig geschreven opdracht bij zijn werk *Sein und Zeit* dat ter perse gaat. Husserl, die de verwijdering van het werk van zijn eigen denken eerst niet opmerkt, vertrouwt de uitgave van de *Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins*, voorbereid door Edith Stein, aan Heidegger toe. In 1927 is Heidegger wezenlijk betrokken bij de redactie van een artikel van Husserl over fenomenologie voor de *Encyclopaedia Britannica*. In 1928 publiceert hij in het *Jahrbuch* Husserl’s colleges over de fenomenologie van het innerlijk tijdsbewustzijn. Heidegger wordt nu eensgezind als opvolger van Husserl door de universiteit van Freiburg voorgesteld en op 1 oktober benoemd. Amper twee maanden na zijn benoeming verbreekt Heidegger het persoonlijke contact.

1 BW II, p. 180 e.v. [VGL. Donald Caps, *Men, Religion, and Melancholica*, Yale University 1997.]

2 VGL. ‘Prinzipienreiterei in Marburg’ in D. Mok, *Het kwetsbare leven*, Amsterdam 2012, pp. 72-75.

Husserl krijgt steeds meer internationale erkenning. Hij trekt talrijke denkers aan, Amerikanen en veel Japanners. Weinigen volgen zijn transcendentale uitwerking van de fenomenologie tot in detail: zijn filosofie is voor de meesten een stimulans en leidraad tot zelfstandige analyse en verdere ontwikkeling. Ook het leeftijdsverschil met zijn leerlingen wordt groter. Onder zijn toehoorders bevinden zich H.-G. Gadamer (*Waarheid en methode; hoofdpijnen van een filosofische hermeneutiek*, Nijmegen 2014), Aron Gurwitsch, G. Anders (*De vooroudermoord* Bleiswijk 2019), Dorion Cairns, Hasime Tanabe en Rudolf Carnap. Husserl loopt rond met plannen voor een serie die na een inleiding in de fenomenologie haar afzonderlijke domeinen moeten ontwikkelen.

De problemen om de vele aanzetten af te maken zijn niet meer te overzien. Zo werden *Ideen II* en *III* en een bewerking van het 6^e deel van de *Logische Untersuchungen* opgegeven. Husserl schrijft steeds meer voor zijn nalatenschap die hij in eerste instantie aan Heidegger wil toevertrouwen. De thema's, waar hij jaar in jaar uit aan gewerkt heeft, maken de indruk van een steeds opnieuw oppakken van de oude problemen. De fenomenologische reconstructie van oordeel, aannames, wensen en willens, fantasie *etc.* en het probleem van de reductie of het begrip van de zuivere logica duiken steeds weer op. Daarnaast krijgt na de oorlog de gedachte van de praxis steeds meer ruimte; ook wordt de tevoren alleen in colleges gefundeerde ethische aanspraak van de fenomenologie systematisch ontwikkeld. De ethiekcolleges van 1924-'25 en een reeks van artikelen voor het Japanse tijdschrift *Kaizo* laten een duidelijke wending zien naar een persoonlijke ethiek van de *vernieuwing*, die vanuit individuen uiteindelijk de gemeenschap en de hele mensheid moet omvatten.

Husserl vat de fenomenologie op als een taak die hem voor deze universele doeleinden gegeven werd zodat haar systematische presentatie steeds meer betekenis krijgt. In 1922 schrijft hij dat nu de 'voornaamste gedachten van een systeem' gekristalliseerd worden, hem nu pas 'de universele gedachten ten deel' vallen en hij al zijn voorgaande deelonderzoekingen 'opnieuw [moet] kristalliseren'.¹ Dit 'systeem', een voorbereidende vorm van de latere *Meditaties van Descartes*, presenteert hij in een serie lezingen in juni 1922 in Londen.

1 Schuhmann 1977, p. 257